

Веровање у судбину у записима из Црљенца

Јована Дишић

У раду се испитују веровања у судбину на грађи забележеној у току теренских истраживања Црљенца (Браничевски округ, североисточна Србија). Веровање у судбину сагледава се као сложен комплекс који се тиче различитих појавних облика и имена судбине као митског бића које суди и одређује ток људског живота (*суђенице/срећоделе* и Бог), али и различитих врста судбине као онога што је резултат тог суђења и одређивања (судбине одређене на рођењу, стечене судбине и наслеђене судбине). Анализирају се наративи у којима се на рођењу додељује добра или лоша срећа, али и одређују кључни тренуци људског живота, нарочито брак и смрт. Посебна пажња посвећена је предањима о породичном проклетству као типу наслеђене судбине.

Кључне речи: судбина, срећа, суђенице, Бог, предање, породично проклетство, коментар, Црљенац

1. Уводне напомене

У историји мисли о судбини, којом је човек као егзистенцијалном темом окупиран од почетака цивилизације, преплићу се две идеје: виђење судбине као унапред одређеног животног тока и идеја делања које се судбини супротставља, или јој се повинује, при чему је однос судбине и делања сложен и разнолик (Пајин 1995). Будући да преглед развоја ових идеја у различитим областима (филозофији, теологији, психологији и др.) превазилази оквире овог прилога, пажња ће се усмерити на анализу конкретне грађе – издвојених записа¹, па ће комплекс

¹ У раду се користи термин „запис“ као ознака за верни транскрипт забележених разговора, а не редигован фолклорни текст. Сматра се да свођење записа на наратив сужава поглед на проблем, јер некад из коментара казивача сазнајемо и више о теми која нас интересује, а свакако много више о контексту извођења, личном ставу наратора и сл. Записана варијанта је у односу на живо извођење већ „осиромашена и сведена само на текст“ (Самарџија 1997: 12). Такође, неке наравице је тешко сместити у оквире фолклорног текста према тематско-мотивским особеностима, већ је потребно укључити

веровања везаних за судбину бити разматран синхроно, у оквирима микролокалне традиције, на материјалу који је прикупљен приликом теренских истраживања у Црљенцу.

Село Црљенац припада општини Мало Црниће у Браничевском округу, на североистоку Србије. Налази се на ободу равнице Стиг, на половини пута Пожаревац – Петровац. Становништво пожаревачког краја се може сврстати у шест група: староседеоци непознатог порекла, досељеници динарске, крајинске, бугарске шопско-торлачке (у селу и данас живи породица са надимком Торлаци), косовске и банатске струје (Миладиновић 1928: 25–49). У Црљенцу преовладава српско становништво (са извесним бројем ромских породица), које се углавном бави пољопривредом.

Теренско истраживање Црљенца спровођено је са паузама од јануара 2007. године, када је снимљен већи део грађе, до јула 2012. У разговорима је учествовало укупно тринаесторо саговорника, а грађа обухвата митолошко-демонолошка предања, предања о породичном проклетству, приче о обичајима (претежно свадбеним, божићним и обичају братимљења), магији (*врачарењу*), свакодневици, као и низ анегдота.

За потребе овог рада биће коришћени записи добијени од четири казивача: Вере Милић (1931), Живојке Милић (1952), Бисене Цветковић (1939–2009) и Златана Митића (1975), који су у Црљенцу провели читав живот.

2. Жанровске карактеристике записа

Предања су сложена категорија усмене прозе и реализују се у широком распону од мемората, преко кратких саопштења, до развијених фабулата, а као једна од основних одредница жанра узима се и инсистирање на истинитости исприповеданог (Самарџија 1997: 49; Силоватка 1987: 233). Често је стапање и прелазак једног жанра у други, када предање губи нека своја својства и меша се са другим жанровима (Deg 1987: 259, 260). Флуидност предања посебно се запажа у ситуацији саопштавања, јер контекст у великој мери утиче на све слојеве наратива: формуле, увођење у приповедање, обликовање сижеа, метанаративне компоненте. Због тога је предање тешко прецизно и до краја одредити (Ђорђевић 2013: 239), што илуструје и сегмент једног разговора из Црљенца.

и контекст у коме се обликују. Другим речима, контекстуалне импликације се показују као важне за жанровско одређење (Ђорђевић 2013: 241, 242).

[1] В. М.: Ел те интересује?

Ј. Ј.: Па причај.

В. М.: А?

Ј. Ј.: Како, били у рату?

В. М.: Ишло се у рат Првог светског рата, и кад одступала војска одовут, ишли кроз села и наишли, каже, на неку кућу, имали неки сандуци. Онда он, ова, био неки из Божевца, како га звали не знам, и тај, он је био сиротиња, каже. И кад наишли, каже, они нашли санд... Те сандуце, један био тежак, други био лак. А та казао: „Ајд ћу д-узмет ова што тежак“, био јачи, „а ти узми ова што лак. И да носимо.“ Па ишли, одступали тако, па кад дошли до неке шуме, они наишли на неко дрво, под нека дрвета. „Ајд сад то да копамо, па да закопамо. Ако се вратимо живи, ми ће то д-откопамо и ће д-узмемо.“

Ж. М.: То ти је добра прича за оно отето – проклето.

В. М.: Да. „Ако“, каже, „изгинемо, нек остане ту и готово.“ И тако отишли у рат. Рат је био седам година. Кад се одонут вратили, ишли пешке, пре ишла војска пешке, није ка сад. Ишли, путовали, куј зна, месецима, и дођу до те шуме. И пазили, то дрво забележили и нађу то дрво де закопана. И ајде сад да копају, да откопају. А ту је био овема деда, (...) прадеда, шта је био и ја не знам. Јој, а та други не знам како се звао, знала сам и њему име, ал заборавила, давно то било, дете била кад ми то деда Никола причао. И, каже, копали, копали и откопају. И нађу ти сандуци. И сад, тај што био тежак сандук, што носио тај (...) деда, прадеда, шта му дође и ја не знам, кад отворио, све биле неке машине, каже, алатке. А ова што био лак, то било злато. Онда онем се то није свиђало. Овај ће д-узме злато, а њему оне гвожђурије. Ова казао сироме: „Па, добро, ајде да поделимо. Пола теби, пола мени.“ А њему се па ни то није свиђало. Како се она савио да отвори та сандук, да поделе то злато, он га потегне с неку од ти машина, што ту биле, удари га и она падне. И он сматрао де га убио на место. И узме та сандук што био, та кука, шта било, сас то злато и пође. Али одотуд наишла друга партија војске. Кад наишли на њега, он га ударио, обнезанио, он мислио де га убио на место, а он се обнезанио, сироме. Кад наишли они други, они видели де он показује знак живота.

Ж. М.: То ти обнезанио – онесвестио се.

В. М.: И, мету га, каже, на носила, и у неку ближу болницу де била, неко село, шта било не знам, они ступе у болницу и оставе га. Кад ова дошо кући, тај, они питали, дабоме, породица, отац, мати (...) де је, знали де се нису раздвајали. Он казао: „Кад смо се враћали“, каже, „кад смо ишли кроз неку шуму, залутао метак и погоди га.“ Тако дао изјаву. И они држали де погину. То је он би-

вао по тим... по те болнице, де та лечења, годинама. И кад га они ваљда испитали, оздравио, ту једну ноћ, ишо пешице куј зна колико, и стиго ноћу, сирома. И чуко на врата. Изишо му отац: „Куј чука?“ „Та и та.“ Каже: „Мој син погино одавно, ја теб не познајем, иди откуд си дошо.“ Није тео да му отвори врата. Он де ће, отишо код стрица. Чуко на врата, чуко, изишла му стрина. „Куј чука?“ „Ја сам тај и тај.“ Она викала човека, каже: „Виче неки, каже (...)“ „Па“, каже, „отвори врата.“ „Ја не смем“, каже, „д-отворим врата, ти иди па отвори.“ Кад му отворио стриц, он га позно. И пустио га у кућу. Кад се свануло ујутру, каже, он сас тим стрицом отиде код оца, кад га видо, он га позно. Седам година прошло и још куј зна колико био онда на лечење, ал га позно. И, али он то, није то причао никем како то било. Уопште! Није мого ваљда ни да се сети све кад је био тако у те коме. Прошло то годинама, каже, и кад он остарео, дошо му крај, он скупи жену, сина, ког имао там, целу породицу. „Да ви причам како је било.“ И причао све како је било. О тем сандуку и све и тај шта је узо, по имену. „Ја сам тео да поделимо, шта ми радио, ударио ме, ја нисам знао, он узо све.“ И тако се они обогатели, ти, а он сирома после радили, а сад та кућа, каже, они отишли после по иностранству, ти његови синови, унуци, шта су, сад, каже, питала сам ову Катку. Знала сам и како се зову ти по Божевац. „О“, каже, „ти кад би отишла, да видиш како је у њине авлије, као у двору.“ А од ове остала пушта кућа, нема ники. Ето, ова се и уби сирома, ова (...), убио се. Натерало га, ти мислиш он би се убио. Е, то ти је нека Божја казна. Ј. Ј.: Значи, тај што је узо то злато, његова се кућа затрла?

Ж. М.: То је оно што каже: отето – проклето.

В. М.: Да!

Ж. М.: Не узимај што није твоје.

В. М.: Ја сам то причала (...). То је стварнос била, није то да... Каже (...): „Чула сам ја, тетка Веро, причао неки...“ А знаш де и Борко ми причао после, неки не знам одакле, неко село там далеко, исто ми причао, каже, причао његов деда. Он је био за неку терапију. Пиши, то мож да се пише, да се не затре. Каже: „Исто сам ја чуо, али ти... Ти си“, каже, „много млађа од мен, а много више знаш да причаш“, каже Борко. Па реко: „Ја сам слушала, Борко, волела сам тако ти стари кад причали и ја сам то (...) дете била.“ Каже: „Ја не знам толико да причам колико ти знаш.“ Па та деда Никола мој, он живео сто пет година и много знао, био у рату и много знао да прича. Па дође све на навечери, уочи навечери, а ми полагамо на кревет, овако упреко. „Ајде, деда Никола, да ни причаш.“ И он исприча, сирома, све, ја сам памтила...

Почетак приповедања уводи у свет наратива историјски догађај, Први светски рат. Наводи се и место одакле је један од актера. Овакве реалије сигнализирају да би се приповедање могло развијати у смеру животне историје као микропогледа на историју (Antonijević 2009: 15). Међутим, трајање конкретног историјског догађаја се растеже на период од седам година (са архетипским конотацијама), при чему се детаљи о рату не износе. Закопавање сандука, дуго путовање до места на коме су сандуци закопани, налажење дрвета, откопавање, мотиви су који могу бити део фабуле приповетке. Ипак, наводи се и ко је један од јунака, и то онај који ће се показати као лош. Према неименованом јунаку Вера Милић показује афирмативан однос више пута поновљеним епитетом *сирома*. Прате се оба јунака: један се враћа кући и „даје изјаву“ да је његов сапутник погинуо од залуталог метка, док је други обликован према мотиву лутајућег јунака, па се и прича о њему заокружује карактеристичним мотивом препознавања. Поента, ипак, одваја овај наратив од приповетке и преводи га у предање о породичном проклетству. *Сирома* се радом обогатио, а прекршитељ норме је својој породици донео проклетство („Натерало га, ти мислиш он би се убио. Е, то ти је нека Божја казна“). Трагичан догађај уједно је и доказ истинитости приповеданог. Активна публика закључује: „Отето – проклето“ и: „Не узимај што није твоје“. Ипак, ово није крај приповедања. Предање ће се завршити опширним коментаром о субјективној естетици (Сикимић 2004: 36–42), који прераста у нови наратив. Увођење разговора са савременицима не само да потврђује истинитост приче, већ обезбеђује казивачици статус поузданог и ауторитативног приповедача, посебно кроз речи Борка, у заједници врло цењеног приповедача: „Ти си много млађа од мен, а много више знаш да причаш.“ На самом крају уводи се и лик деда Николе, који је у разговорима у Црљенцу више пута поменут као најпоузданији извор.

Предање настаје „директно из живота“ и одликује га „аморфност“ мотива (Сироватка 1987: 233), што резултира његовом променљивошћу. Иако увек чувају снажну везу са актуелним тренутком и простором конкретне заједнице, сижеи предања су обрасци високог моделативног потенцијала (Ђорђевић 2013: 242). Даровит казивач ће наратив трансформисати у складу са сопственим интенцијама и захтевима конкретне комуникативне ситуације. Тако у цитираном одломку трагедија (самоубиство савременика) потврђује веровање да је живот потомака одређен поступцима предака, па ниво општег допуњава позивањем на конкретне догађаје (Самарџија 2011: 350). Исти одломак илуструје још једну од особина предања, а то је тежња ка „уланчавању“ (Сироватка 1987: 233). Наиме, везују се три предања о породичном проклетству, која носе исту поруку: „Не отимај што није твоје“, важну за постојећи поредак у

природи и моралне норме једног друштва, као и за начин кажњавања прекршаја (Самарџија 1997: 221). У приповедању један догађај призива други и нови мотиви се надовезују на „стари“ текст (Ђорђевић 2013: 243). Стога контекст овај наратив смешта у предања о породичном проклетству, премда је неким особинама близак приповеткама.

3. Судбина – биће са много лица

[2] В. М.: Судбина сваке одредила како ће да прође. Е, само што ти, на пример, не знаш како ће прођеш, ја сам већ моје видеда, она не зна, она, сваки, свакему суђено и одређено онако како мора да прође.

Судбина се обично схвата као резултат суђења вишег божанства или духова судбине (Толстая 1994: 146), као унапред одређен животни сценарио, бива приписана вољи више силе (Кулишић et al. 1970: 292). Веровање у судбину почива на фаталистичком погледу на свет, односно уверењу да су сва збивања, укључујући и људски живот, предодређена (Бандић 2004: 170). Судбина се одређује апстрактно, а ако је одређење конкретније, реч је о деловању неког митског бића. Може се односити на појединца, групу (породицу, народ) или читаво човечанство. Међутим, концептуализација елемената слике света у традицијском начину мишљења тежи конкретизацији. У наведеном запису судбина није оно што је *одређено*, већ је судбина та која *одређује*. Лексичко-семантичко поље судбине се у свим словенским језицима одликује повишеном глаголношћу: делити, доделити, давати, одредити, рећи (Толстая 1994: 143). Заправо, митска бића се у разговорима описују кроз основне функције, а тек касније, углавном на захтев истраживача, описује се и њихова појава. Концептуализација се најчешће остварује кроз говорење о њиховом деловању, односу према човеку – путем предања. Запажену улогу предиката у описима (Левкиевская 1999: 246, 251) потврђују и записи из Црљенца.

[3] М. Ж.: А шта су то суђенице?

В. М.: А то су суђенице, ће ти причам после, суђенице кад се родила (...), ова (...) сестра, овем, (...) сестра, то видеда баба лично кад излазиле из авлије. Па да ти причам, ел сам ти причала за онога што кад се родио, па кад осуђено му да се удави у бунар? То сам ти причала. То исто отац гледо. То су сређоделе што се звало пре. Е, сад то ја не знам како се назива, на ово... И сад верују.

Ј. Ј.: Деле сређу.

В. М.: Е, сад, дабоме, оне делиле срећу. Е, сад друкше се то називају. Онда се звале суђенице, срећоделе. Срећодела како ти одредила, то ти је. Како ти она осудила онда, на дан рођења, то ти је, па ти де оћеш, оно иде за тобом. То се уверило, то није да је лажа. Јесте.

М. Ж.: Не, него шта је то у ствари, шта је то суђеница?

В. М.: Па ете шта је. То, она ти одреди твоју, кроз твој живот шта ће да, докле ћеш и како ћеш и шта ће да те снађе. То је боже. Шта ја знам. Да ти ја сад то објасним, не знам.

М. Ж.: А та жена што је видела ту суђеницу. Како је она изгледала? Шта је у ствари?

В. М.: То су жене, каже, обичне жене све у белом. Кад се родила (...), (...) сестра. Расплетене косе и, каже, све у белем. И изиђоше из (...) авлије.

Овај пример иде у прилог тези да немамо знања о митским бићима ван предања, као и да је једина стабилна функција митског бића које у различитим микротрадицијама може другачије изгледати, другачије се понашати и другачије се и звати, заправо она која се тиче људи (Левкиевская 1999: 254). У случају судбине, то је управо својство да суди, одређује „како ће ко да прође“.

Вера Милић је сажела схватање судбине као „свепрожимајућег бића“ (Никитина 1994: 130) које одређује и суди. Међутим, осим судбине, суде и додељују и друга бића: *суђенице (срећоделе)* и Бог: „Судбина свакем одредила како ће да прође; она ти (срећодела) одреди твоју, кроз твој живот шта ће да, докле ћеш и како ћеш и шта ће да те снађе“. Ако се узме у обзир да је митско биће у словенској традицији именовано обележено скупом функција, означено углавном прелазним глаголима, а да материјална појава може и не мора бити оформљена и има секундарну улогу у његовом одређењу (Левкиевская 1999: 257), онда се судбина може посматрати као митско биће које одређује и суди како ће ко проћи у животу, с тим што се може појавити и у јасније материјализованом облику, као суђеница (срећодела), и под мање конкретним појмом Бога. Ипак, неопходно је имати у виду полисемију појма *судбина*. Овај појам означава митско биће које одређује и суди „како ће ко да прође“, али може означавати и исход тог одређивања и суђења.

[4] В. М.: То што ме пита Мира за срећоделе, то су те што су одређивале срећу, судбину, кад се дете роди.

Судбина је овде, као и срећа, оно што је досуђено и одређено. То је очигледно и из етимологије локалног назива за суђеницу – *срећодела*:

она која *дели срећу*. Срећа може бити добра и худа/зла (Сувајџић 2012: 26). Од тога каква је срећа, или колико је добре среће човек добио на рођењу или наследио од предака, зависи читав ток његовог живота.

Веровање у судбину присутно је у свим разговорима из Црљенца на ову тему, али се у неким региструје и сумња. Разликују се лица судбине и степен материјализованости, али се разликују и начини на које појединац улази у тај систем веровања, као и степен прихватања или неприхватања онога што је одређено. Питања предодређености и људске слободе, која су често супротстављена, провлаче се кроз теренску збирку. Мотив неизменљивости судбине је доминантан у српском фолклору (Чајкановић 2014: 603; Кулишић et al. 1970: 293), али покушава се да се на њу ипак утиче (на пример, остављање понуда суђеницама како би детету одредиле повољнију судбину, в.: Зечевић 2007: 73). Покушаји „корекције судбине“, у чије се оквире могу уврстити и клетве и благослови, понекад могу бити делотворни, али тек уз сагласност вишег ентитета који судбином управља (Перић 2012: 61). Семантичко поље судбине је безгранично и густо засејано и разликује се у различитим жанровима (Никитина 1994: 130).

4. Суђено и одређено на рођењу

4.1. Бића судбине (*суђенице/срећоделе и Бог*)

[6] В. М.: Е сад, дабоме, оне делиле срећу. Е сад, друкше се то називају. Онда се звале суђенице, срећоделе. Срећодела како ти одредила, то ти је. Како ти она осудила онда, на дан рођења, то ти је, па ти де оћеш, оно иде за тобом.

У јужнословенском систему веровања карактеристични демони судбине који новорођенчету одређују ток живота су Усуд, у западним крајевима, и суђенице, у источним (Зечевић 2007: 69). Ипак, у различитим крајевима се они различито називају: *сојенице, ројенице, судије, суђице, судилице, усуде, наречници, уречници, ориснице, реченице, судбине* (Раденковић 2011: 515–518). Суђенице се најчешће замишљају као три жене или девојке са расплетеном косом, одевене у белу одећу (Зечевић 2007: 73; Раденковић 2011: 521; Чајкановић 2014: 604). Словенска митологија нема сасвим прецизно утврђене унутрашње односе међу митским бићима, какав је случај са неким другим митолошким системима, на пример – грчким, где је воља бића судбине изнад воље богова (Левкиевская 1999: 247; Чајкановић 2014: 610).

Наративе о бићима судбине можемо посматрати као митолошко-демонолошка предања. Међе између људског и демонског света у оваквим наративима бивају нарушене. Граница унутрашњег простора, који је безбедан и заштићен (као што је кућа, па и двориште), и спољашњег, који је опасан, може попустити под утицајем неких митских бића, а нарочито бића судбине (Самарџија 2011: 305). Суђенице, према томе, имају већу моћ од осталих митских бића. Оне се слободно крећу кроз простор и њихова воља и реч су неприкосновени. Предања о бићима судбине говоре о сусрету два света, у ком је свет људи готово немоћан пред вољом демона. Ипак, информација која се преноси слушаоцима није забрана кршења табуа, већ упознавање са ширим устројством света у коме се против судбине не може ништа, и учење о животним принципима измирења са свиме што човека може снаћи.

Зна се, међутим, да царство предања није само морализовано већ и христијанизовано (Liti 1987: 240). Тако и у српској усменој традицији упоредо постоје различити, за идеју о судбини супротни системи, „преплет паганске подлоге са хришћанским системом“ (Самарџија 2012: 11). У старијим слојевима традиције бића судбине су, како је речено, суђенице и Усуд, али у новијим слојевима њихову моћ узима и Бог (Бандић 2004: 171; Самарџија 2012: 17). У примерима са терена Бог и демони судбине делују упоредо.

[7] М. Ж.: Не, него шта је то у ствари, шта је то суђеница?

В. М.: Па ете шта је. То, она ти одреди твоју, кроз твој живот шта ће да, докле ћеш и као ћеш и шта ће да те снађе. То је божје. Шта ја знам. Да ти ја сад то објасним, не знам.

[8] Ж. М.: То је била његова анђелица, светиња нека, кад га спасло.

В. М.: Бог тако казао.

У примеру [8] Живојка Милић женску појаву која упозорава јунака одређује као „анђелицу“ или „светињу“, што је још један чинилац христијанизације. Вера Милић, међутим, у другој варијанти предања исту појаву одређује као суђеницу.

[9] В. М.: А то куј зна, валда била нека његова суђеница, шта је било, бог ће знати.

Када је феномен судбине у питању, не можемо говорити ни о делимичној христијанизацији, пошто стара идеја није замењена новом, већ је карактеристично „преплитање, прожимање и стапање вере у судбину и вере у Бога“ (Сувајџић 2012: 26). Не треба заборавити ни то да хришћанство

подразумева потпуно искључење судбине из система веровања, што се у српском систему веровања није догодило. С обзиром на комплексност односа паганског и хришћанског у концептуализацији судбине (Никитина 1994: 132), који се у теренском материјалу преплићу и разликују и у наративима истих казивача, рамаатрање овог сложеног проблема, који улази у оквиру филозофије и теологије, надилази тему ове студије.

4.2. Срећан или несрећан ток живота

Пре него што се размотре најважнији моменти живота појединца које судбина одређује још на рођењу, брак и смрт (Толстая 1994: 146), потребно је анализирати оне наративе у којима је у истом амбијенту додељена одређена срећа (лоша или добра), утврдити да ли је она персонификована и да ли ју је могуће избећи.

4.2.1. „Ала ми ово дете усрећисмо“

Митолошко-демонолошко предање које ће у наставку бити разматрано у разговору је део низа који почиње предањем са мотивом смрти у бунару, а окончава се предањем о проклетству рода. Вера Милић је доминантни приповедач, а Живојка Милић слушалац, али и учесник у разговору – она подсећа Веру и на ово предање, и на детаље који употпуњавају причу. Када процени да је прича кренула у правом смеру, Живојка се повлачи и препушта приповедање Вери.

[10] Ж. М.: Како не може ништа на туђе место да дође.

В. М.: „Човек ми“, каже, „умро, њег једног сам имала и њега сам изгубила и тако.“ Свашта имаш да чујеш и да видиш по свету кад идеш. Ал оно што ти решено, од тог не мож да побегнеш. Ето. Знаш, њему одредиле оне, ка ова (...) кад...

Ж. М.: И (...).

В. М.: Дабоме, кад (...), кад се родила Лепица, жена видеала, од ови Торлаци, ова Петра, што баба Славкина...

Ж. М.: Срећоделе...

В. М.: Видела срећоделе, то се звало срећодела пре. И, каже, изишла нешто напоље...

Ж. М.: Три виле, три виле...

В. М.: Ноћу, то изишла баба напоље, у дванајс сати, каже, и оно излазе три женске, каже, из те авлије, из (...).

Ж. М.: А она требала да се породи.

В. М.: А она, та (...) мати била, била трудна и знала де требала да се породи. И оне, каже, излазе из авлије и, каже, и разговарају, каже: „Ала ми“, каже, „ово дете усрећисмо!“ Казале. И одлазе. А баба ушла у собу, па казала то снаји, каже: „Дал ни се“, каже, „(...) породила? Излазе“, каже, „три“, каже, „из авлије и кажу ‘Ала ми ово дете усрећисмо!’ Оно су срећоделе.“ Тако се то пре звало, срећоделе. И то, кад ујутру се свануло, баба отишла да виче на капију, и она, изишла ју свекрва, каже, породила се, женско дете. Кад се ова (...) родио, они страовали де оне то казале де је усрећиле, да неће ово дете да умре, а она да остане наследник. То све пре било тако, за наследство. Мислили де је они за то усрећили. А они је стварно усрећили, а ова се унесрећео, остао у те проклете, у те проклете авлије, та деда...

Живојка, наизглед, исправља Веру, која митска бића именује као *срећоделе*: „Три виле, три виле.“ Вера не пориче, али и не прихвата допуну. Када је саговорницама једном приликом постављено директно питање у вези са вилама, ни Живојка ова бића није повезала са судбином.

[11] Ј. Ј.: А ел знаш дал неко можда виђао виле?

В. М.: Е, то не знам. То не знам, то код нас није имало и то не знам.

Ж. М.: Па причали су за то што су виђали, то су као рекли светиња, по Бегановачкој...

В. М.: Па добро, то није била вила! Виле су друго, а друго је ово светиња. То су виђали ту светињу, каже, многи, кад је ишла ту по тем Бегановцу, ту чесму, и кад су то ти Милићи то развалили.

Ж. М.: Али постоји нека ливада на којој се виле окупљале, ја то знам. Вилине ливаде се звало. Кад играле коло ту уочи Ивандана, иванско цвеће кад стиже, па све имале, каже, венчић од ивањског цвећа, али не знам где је то...

В. М.: Па добро, то се причало, то су...

Ј. Ј.: А ко ти то причао?

В. М.: То писало у књиге! То није била истинита прича! То се после и кити, знаш, кад нешто напишу, они додаду. За то не знам, за те виле, не знам. А ово од нас, то што знам, то је било. То није да се причало, нег то јесте било. За те, за тога, за то магаре што убили тога, како се зове, тога прстенцију, то је стварнос била, овамо то Бегановац, па онда што срушио ту заовичку гору. То је све стварнос била. Ал ово друго, то што се причало, за те виле, то не знам.

Живојка у различитим разговорним контекстима доводи виле у везу са *срећоделама* и *светињама*. Вера пак одбија икакву слич-

ност – „то је друго“. Чак и кад Живојка наводи књигу као извор, Вера се супротставља јер за њу усмено знање има апсолутну предност, па за виле тврди: „То код нас није имало“. Откуда онда виле у наративу о срећоделама и зашто нису одмах „протеране“ као при помињању светиње? Говорећи о срећоделама/сућеницама, Вера Милић увек наглашава да се „то пре тако звало“, показујући свест о промени, могуће и о утицају популарне културе на изједначавање представе о три женска бића која одређују дететову судбину са вилама. Отуда је вероватно да је Живојкин коментар заправо упућен истраживачу, млађој особи, која се доживљава као припадник „модерније“ културе и којој се прилагођава објашњење етнографског факта.

У наративу о срећоделама нема типичне уводне схеме где се срећа додељује новорођенчету и где свака од сућеница износи свој суд, а реч треће пресуђује (Радуловић 2013: 228). Сусрет са митским бићима се дешава ван куће, у дворишту, када је њихова активност већ завршена и када одлазе. Сведок чује њихов готово зачуђени коментар: „Ала ми ово дете усрећисмо!“ Вера затим објашњава начин на који је породица тумачила ове речи: када се родило млађе мушко дете, страховали су да ће оно умрети, а да ће женско дете остати као наследник. Међутим, срећа није у новцу, нарочито не проклетом новцу и имању, што ће нам казивачица одмах потом испричати. Срећа новорођеног женског детета је у томе што ће отићи из „проклете авлије“, за разлику од свог брата, и што и данас „ужива њојзи, баш је брига“. Уживање у животу без брига омогућено је великом количином добре среће коју су јој срећоделе доделиле на рођењу. Међутим, страх породице да ништа неће остати за друго дете сведочи о народном веровању да је срећа ограничена – нема је довољно за свакога и превелика количина исте мора водити супротности. Наспрам срећне сестре стоји несрећни брат, и та опозиција доводи устројство света у равнотежу.

Може се запазити и да срећа није персонификована, она је апстрактна – показатељ колико ће човек имати задовољстава, колико ће му у животу бити добро. Иако није приказана у људском облику, срећа ипак јесте присутна током целог живота и пресудна за смерове у којима се тај живот креће. Персонификација среће, и то лоше, појављује се у другом наративу, у донекле неочекиваном облику.

4.2.2. „Џабе ти бежиш кад она иде за тобом“

И у данашње време се користе поређења *купи као чума децу* и *чупав као чума*. Чума се обично одређује као персонификација епидемичних болести, углавном куге (Бандић 2004: 175), „па чак и неких других опа-

ности које су угрожавале људски живот“ (Зечевић 2007: 91). Наводи се и да чума не чини ништа нажао човеку код кога се настани (Толстој, Раденковић (ур.) 2001: 582). У теренској збирци не налазимо такву представу о чуми. Први сигнал да ово није типична чума је контекст у ком је ово митолошко-демонолошко предање саопштено. Недоумица саговорнице Живојке Милић око истинитости претходно испричаног предања о породичном проклетству наводи је да гласно размишља:

[13] Ж. М.: Испада да свака кућа вуче неко проклетство. Неки корен, део корена неког проклетства. Откуд знаш. Или су неке судбине такве, ко то зна.

При помену судбине Вера Милић уводи ново митско биће – чуму, а наредним исказом могло се завршити и митолошко-демонолошко предање, али се он заправо односи на претходно предање о породичном проклетству.

[14] В. М.: Па судбине, ка она што причала за ону чуму!

Ж. М.: Јес!

В. М.: Џабе ти бежиш кад она иде за тобом. Одређено ти тако, е тако кажу сад за (...) што се није оженио, што није узо неку жену са дететом, што није засново породицу. Ма не да му се, бре! Одређено му то тако, да тако мора да прође и мора тако да прође.

Заправо, цело предање о чуми је у служби доказивања да се судбина не може избећи. Веровање у неизбежност онога што судбина одреди најочигледније је управо у овом сегменту наратива о чуми.

[15] Ж. М.: То мој Живко причао за ту чуму. Кад...

В. М.: Па видиш, била нека, била два брата у кући. И сад један, било како – добро. Она други сиромашта год радио – нема никаки напредак. Нема никаки напредак, и нема, и нека баба му казала: „Узни и исели се, каже, из те, из те куће, из тог дворишта. Иди негде, одсели се.“ И онда он узме кола, пре била кола, краве и каже жени: „Дај децу, тури децу у кола, тури ствари и да идемо одатуд. Нек остане та чума ту и нек борави.“ Била нека чума се звала. Кад натоваре, натоварили се и ајде да викне жену да крену, кад она, каже, села напред у кола, пре од њих. „Ајде“, каже, „ја сам спремна“.

Ж. М.: Да кренемо.

В. М.: Да кренемо. Она каже: „Не вреди ништа, ми д-идемо де оћемо, она ни одређена.“

Ж. М.: Скидај све.

В. М.: Скидај све, остали де били и тако. Ете.
Ј. Ј.: А чума, то жена нека?
В. М.: Да, нека анђама, али је одређена, она је ту и готово. Ето.
Бивало свашта.
Ж. М.: То Живко причао!
В. М.: Није Живко, причала ми баба.
Ж. М.: То је мој Живко мен причао.
В. М.: Па он причао.
Ж. М.: А она чума – где идемо? Не идемо нигде.
В. М.: Па ја сам му тако казала. Иди де оћеш, она чума иде за то-
бом. Е, нема ту.
Ж. М.: Шта ти је суђено – суђено.
В. М.: Судбина сваке одредила како ће да прође. Е, само што ти,
на пример, не знаш како ће прођеш, ја сам већ моје видела, она
не зна, она, сваки, свакему суђено и одређено онако како мора
да прође.

Наративно језгро предања о неуспелом бежању од чуме јесте веровање у судбину и да оно што она додели не може да се избегне. Чума је овде „додељена“ и напоменуто је да због ње „сироманема никаки напредак“, чума обележава читав његов живот. Слично наративу где се једном детету додели много среће, а за друго не остане ништа, и овде имамо јунакову супротност – срећног брата, оног коме иде добро. Према томе, чума није персонификација болести већ лоше среће, среће која није везана за кућу, већ за појединца. Лоша срећа у обличју чуме, додељена од судбине, прати човека где год ишао. Живојка Милић закључује: „Шта ти је суђено – суђено“, а Вера даје своје објашњење судбине које смо већ анализирали.

На основу ова два примера закључује се да је на истраживаном терену присутно веровање у срећу додељену од судбине, срећу која се не може избећи ни изменити, и која може али не мора бити персонификована. Срећа се може јавити у апстрактном облику, али и у облику неког митског бића.

4.3. Кључни тренуци живота

Осим уопштеног одређивања човека као срећног или несрећног, на рођењу судбина одређује и најважније моменте људског живота: брак и смрт (Толстая 194: 146; СД 2011: 200).

4.3.1. Брак

Мушкарац или жена који не уђу у брак сматрају се несрећним, али постоји и разумевање за њих и став да то није њихова кривица (види пример [14]). Са друге стране, у разговору о истој особи друга казивачица износи став да није реч о судбинској предодређености, већ о људској злоби која је умешала прсте:

[16] Б. Ц.: Еј! Јао! Пази, има нешто, нешто има. Животиња има, мани. Не може, каже, учини му, шта мож да му ради, мож да га мрзи. Ма како! Јес. Каже, не мож да ти да асну, ал мож штету. Мож штету! Има нечега! (...) није дао, и ете остао неожењен.

Улазак у брак је важан због потомства, јер ако потомства нема, „затире се“ кућа. Женској деци, међутим, удаја је начин да се одвоје од своје „проклете“ породице и уђу у нову. Због тога су срећоделе новорођено женско дете усрећиле – отишло је из „проклете авлије“.

Верује се да је и брак досуђен на рођењу. Због тога се будући муж и жена називају суђеницима и чине се покушаји да се сазна какав ће суђеник или суђеница бити.

[17] З. М.: Један занимљив обичај вазан за дан пред Српску, значи православну Нову годину, самим тиме и за 13. јануар, који смо некад упражњавали у кући, али већ неколико година не упражњавамо. Значи, узму се пет посуде, тањира или неких сличних чинија које нису провидне. Испод једне се стави огледало, испод једне босиљак, друге мали свежањ вуне, треће стави се чешаљ, испод пете, то је већ пета, прстен, и онда особе које су углавном, искључиво неожењени и неудате гледају какав ће им бити суђеник. Чинија испод које се налази предмет, то се испомена, да они који учествују у томе не виде где је шта стављено, и онда насумице отварају. Значи, ако отвори чинију испод које је огледало, суђеник или суђеница биће лепи, ако отвори прстен, биће ускоро венчање. Уколико открије чешаљ, имаће ретке зубе. Ако открије вуну, биће, рецимо, рано ће оседети. Наравно, босиљак значи здравље. И ето тако, занимљив обичај који је упражњавала моја баба Радмила, која сада има осамдесет година, а то је, значи, научила од неких својих преткиња.

Овај ритуал се заснива на веровању да је већ одређено ко ће бити чији суђеник или суђеница, и на потреби да се човек макар симболично повеже са натприродним ентитетом који је суђеника досудио и тако сазна неке његове карактеристике.

Осим склапања брака, важно је и добијање потомства. Остајање без потомства објашњава се чињеницом да је тако досуђено на рођењу (детета или родитеља), али и људским деловањем. Лишавање некога потомства мора носити последице. Издвајамо једну причу о грешнику који не може да умре.

[18] В. М.: Причали ми, опет моа баба, била нека, каже... јој... Божевац, то ми деда причао, виш како сам се сетила. Сад дал то важи, дал не важи, не знам. Ако ти не важи, ти немој да снимаш. Била нека, били су у кући... браћа, па се оделили. Један остао у кућу, она други направили му кућу у истем плацу. И сад она што остао у кући, код њега имао напредак, а ова други што се оделио, нема никаки напредак, каже. Она роди једно дете, па роди друго, па роди и треће, па роди и четврто, девет деца родила, ниједно није остало живо. То девето, каже, било највеће, не знам, осам, девет месеци и оно настрадало. И више није имала. Док имала – имала и више нема. И, помирила се са судбином, готово. А та стрина, то ју стрина била, што јој била у кући, падне да лежи. И лежала неки... Годинама, куј зна колико лежала, распала се све. И дошло да умре, ал не мож да умре. И сад, скупили се, каже, пре се чувало, седео, седи народ и чека да умре. Ал она не мож да умре. Натерало је да мора да тражи ту синовицу да дође, да јој опрости. А она каже: „Шта си ме звала, стрина?“ „Па“, каже, „звала сам те да ми опростиш.“ „А шта имам“, каже, „да ти опростим? Све што год си ме терала, ја сам те послушала. Нисам те никад увредила. Била си старија, ја сам те слушала, не знам како да ти опростим. Кажи за шта.“ А она каже: „Осам сам ти детета прогутала. Ал ово девето не могу никако.“ То девето било највеће. Шта радила – радила, и сва деца поцркавала. А она, каже, се окренула овако (окреће главу и гледа у страну), то опет ми деда Никола причао, то стварнос била. Окренула се овако, каже, па казала: „Е, стрина“, каже, „стрина, кад си ти могла мене без мог порода, девет деца д-оставиш, де ја немам, кад појела“, каже, „испод себе, тад ти душа изишла.“ И она, каже, и она изишла, отишла. Кад они погледали, оно пре били губери, бацила, каже, поњаву на главу и метула главу међу ноге и све се замазала. И тако јој душа изишла. Е, тако. Напакостила жени да девет деца, шта радила, Бог зна, та деца се родила и поцркавала. Ето, то ми причао деда Никола, де је то била стварнос.

Надовезана на предање о породичном проклетству, ова прича говори да за то што неке не иде не мора нужно бити одговорна судбина. Ипак, жена којој умиру деца се „помирила са судбином“, да би

касније сазнала да је за све крива зла стрина. Стрина признаје грех тек када доспева у гранично стање између живота и смрти: „И дошло да умре, не мож да умре.“ Сваки грешни болесник се налази у граничном статусу. Стављен у положај социјалне смрти, између овог и оног света, такав појединац одбачен је из своје групе (Христов 2004: 282, 284), али му је отказано и право на уобичајен родовски круг живота, који се завршава смрћу. Он не може да затвори свој круг јер га нешто држи у међустању. То нешто је грех, а што је већи грех, то је тежа смрт. По правилу, грешни болесник тражи опроштај, али не због искреног покајања, већ из нужде и због великих мука. Казивачица вешто наглашава стринину грешност тако што износи особине снахе (послушност, кроткост, поштовање старијих). Кршење моралних норми је вишеструко: стрина не само да је жену оставила без породе, и то чак девет пута, него је наудила доброј и безгрешној жени, која сада са пуним правом поставља свој понижавајући захтев.

Овакви наративи су само наизглед искорак из веровања у неприкосновену судбину. Присутно је мирење са судбином, а тешка смрт грешне болеснице се може тумачити чак и као један облик стечене судбине, где појединац својим поступцима крши моралне норме и касније због тога испашта.

4.3.2. Досуђена смрт

Упркос неизбежности, судбина неретко постаје предмет игре, покушава се обманути или изменити, што најчешће не успева, или је успех занемарљив и краткотрајан (Толстая 1994: 147). Тренутак смрти је неизбежан и судбински предодређен (Толстој, Раденковић (ур.) 2001: 520), али то човека не спречава да покуша да о њему сазна, чак и да га што је могуће више одложи.

Приче о досуђеној смрти се код Словена углавном базирају на три мотива: смрт у бунару, смрт од змије и смрт од вука. Код Срба је први мотив најраспрострањенији (Раденковић 2011: 218). Варијанта смрти у бунару забележена је од Вере Милић, и то у два разговора. Док је сиже предања уобичајен (три суђенице одређују рану смрт новорођенчету, што неко чује и безуспешно покушава да спречи), поступак приповедања завређује посебну пажњу.

[19] В. М.: А причала ми једна опет, била и ова (...) тад са мном, много била, нас педесет жена. Једна сирота све у црнини. И сад једна је пита... Тиха жена, ја то не волим, никад нисам волела кад видим неког уцвељеног да га испитујем. И остарела сам и то

не волим. Видим де си уцвељен, да те боли душа, да те (...). А има народ свакојаки. Била једна од Параћина, там где (...) била, и она била тако млада ка ја, али волела све да зна. И сад она ће д-иде, једнако је буши д-иде да пита ту жену зашто је у црнини. „Ман да дираш жену“, кажу јој ове, старије жене биле. Јок, ће д-иде она и она отиде. „Зашто си ти“, каже, „у црнини?“, а она каже: „Е, дете, да знаш зашта сам у црнини, ти ме не би ни питала.“ „Што?“ каже. „Па тако“, каже, „да ти причам за што сам у црнини. Имала сам“, каже, „једног сина и њега сам једног изгубила.“ „Па како?“ „Е, тако, да ти причам.“ И села тако и ми смо се после скупиле све. И она прича. Каже: „То моје дете кад се родило...“ Пре ни се ишло у болницу, ни имале бабице. Све тако пораћале се жене како која знала и умела. „Ја и мој човек смо били сами. Дошла моја свекрва, исекла ми та пупак, свезала и то, они отишли и ја и мој човек смо остали и он мени каже: ‘Ти легни спавај, да се одмориш, а ја ћу да пазим на дете.’ И ја сам тако“, каже, „задовољна заспала.“ Он, каже, то, шта је било и како је било, он то никем није причао, а кад се то десило, кад та син дошо да се жени, и то кад пропао, он причао после шта је било. „Кад је био“, каже, „ноћу у дванајс сати“, каже, „отворише се врата“, каже, „и иду три женске. Једна та“, каже, „напред, све у белем“, каже, „влачи се по земљи. Оне друге“, каже, „после за њом и та прва кад наишла“, каже, „она тако гледи у то дете, а ја нисам спавао, био сам будан“, каже. „Ајд да га узмемо“, каже, „одма, нема мати да га жали“, каже, „мало и лако ће га прежали.“ Та друга каже: „Не! Нећемо тако.“ „А како?“ каже. „Кад пође“, каже, „дете у школу, мати да погледа у торбу“, каже, „оне књиге, да зна да га жали.“ А та трећа кад наиђе каже: „Нећемо ни тако! На дан свадбе“, каже, „она бунар што је пред кућом, ту има да се удави.“ И нестало и, каже. Он то уопште никем није причао, нит је то куј знао. „То је, каже, то моје дете расло, ислужило војску“, каже, „дошло време да се жени. И, оженио се“, каже, „ишли смо у прошевину. Кад уочи свадбе“, каже, „та мој човек узо даске...“ А пре били они (...) на бунару од дасака, дрвени. „Он узо даске“, каже, „и кове. Закива та бунар. „Ми“, каже, „ове жене што готвимо, ‘Шта закивљаш бунар, шта да радимо без воде?’ ‘Еве’, каже, ‘у комшилук вода. То је свадба, ће народ’, каже, ‘да долази, деца ће се јуре, да неко дете упадне у бунар’, каже, ‘да се удави, да ми преседне свадба’, каже, ‘овако боље да заковам ја’“. Није причао ништа, сматрао ће закове та бунар, да зна шта је видо. „И закове он“, каже, „та бунар. Ишли смо ми за младу, и отишли оно у цркву, венчали се, пођемо из цркве. Кад је било“, каже, „на десет метра од капије, он се“, каже, „пусти од те младе, како био под руке“, каже, „и оде на капију и право на та бунар“, каже, „рипну одозгор и цркне“, каже,

„ка пиле.“ Ете, судбина му да се удави у та бунар, каже, одреди-ле, отац му заково бунар, да се не удави, ал он рипну повр буна-ра, црче, каже, ка пиле. То се, каже, растури та народ, каже, узе да пишти, сваки на своју страну, а он каже: „Е, сад да чекајте да ви причам шта је било и како је било.“ Све испричао тад. Значи, њему решено, тако да буде и није вредело ништа.

Предање почиње специфичном иницијалном схемом увођења приповедача, која слушаоце емотивно приближава актерима предања, а има и функцију доприношења веродостојности. Жена у црнини побуђује емпатију у слушаоцима, чиме се доприноси илузији истинитости. Тако слушаоци од приповедача заправо слушају меморату, чиме се смањује дистанца која је неизоставна када постоји ланац посредника. Употребом управног говора, али и пажљивим сликањем прошле приповедне ситуације, казивачица преноси предање као лични доживљај слушања. Она објашњава етнографска факта („Пре ни се ишло у болницу, ни имале бабице“) и коментарише читаво предање („Значи, њему решено, тако да буде и није вредело ништа“).

Схема сцене одређивања судбине је типична: све три суђенице дају свој суд, али реч треће је пресудна. Покушај спречавања смрти остаје јалов, и иако до смрти не долази тачно онако како је одређено (младић се не дави у бунару), тренутак и место остају исти. Досуђена смрт се не може избећи чак и када је познато када и како ће се десити. Са друге стране, човек не може умрети ако му није досуђено и може избећи смрт на чудесне начине.

[22] В. М.: А (...) деда Станојло кад га ударио (...). Он сишо дол да пусти камен, да меље воденица, његов ред био, те се они мењали, знаш, кад је којем ред. И он сишо дол да пушти камен, да меље. И она пикирао да га убије на место. Знаш, како се он савио доле, он узео оно, оно гвојздено и да га удари по глави и тако да падне у воду и вода да га однесе и да каже пао у воду и готово. Али кад Станојло сишо доле да пушти тај камен, каже, он видо, женска, каже, расплетена и каже: „Бежи“, каже, „сад ћеш да погинеш.“ Станојло причао, мој деда. „Ја, каже, да пуштим то, и мен, каже Станојло“, место да га удари, он пикирао да га удари по глави, а она виш, спасла га, ударио га преко ногу и обе ноге му пребио. Како се извуко после из те воде, извуко се, после милео, милео, све до гробаља.

Избегавање смрти није случајно, интервенише митско биће јер тренутак досуђене смрти још није дошао: „Није му било решено да по-

гине.“ Оно што је „решено“ не може се променити, као што се не може променити ни оно што је „записано“. У једном предању о повратку из мртвих човек умире због „административне грешке“ – погрешног имена. Ипак, та грешка мора бити исправљена и он бива враћен у живот након провере оног што пише у књизи.

[23] В. М.: Причу? Да ти причам причу, мој парадеда, ако то важи, он умро био, ако ти то важи. И, скупили се тако, то је деда из Божевца био, мојем деди отац. И ја сам била дете, ту није било лажи, још девет година после живео. И скупили се, метули га у сандук и дошо поп, опевао га и ставили га у сандук, поклопили га и да се износи. И, кад да се износи, старац се диго и сео у сандук. И, стао овако и окреће се и каже: „Шта ћу ја овде?“ А народ се разбежо де куј. И он каже: „Чекајте, немо да бегате, да ви кажем де сам био. Идите“, каже, „и видите тамо, није Никола Радојковић, него Никола Обрадовић требо да се води, а они“, каже, „погрешили, па одвели мен. Кад ме тамо одвели“, каже, „онај погледо у књигу и каже: ‘Није Никола Радојковић, нег Никола Обрадовић.’“ Кад они отишли тамо, онај човек умро, а није му било ништа, здрав био. Црко човек. „Е, сад да ви причам“, каже, „где сам све био. Одвели ме тамо“, каже, „преко неки мостова, преко неки река, кад одонут ме“, каже, „вратио тај, ‘Вратите човека’, каже. Ајд, они ме водили, водили, кад наиђоше на неку, као мрша“, каже, „као неки коњ, као нека лобурина. И они мен“, каже, „сас оне мотке гурају, гурају у та... А ја не да уђем. Они кад ме“, каже, „распалише и ја упадо у то, у ту мршу и“, каже, „ја сам се освестио.“ Е, то било... Е, то знам да ти причам.

Наративно језгро овог предања је веровање да је свачији тренутак смрти записан. Није прецизирано ко је „погледо у књигу“ и наредио да се грешка исправи, али приказан је један утврђен систем „одвођења“ људи са овог на онај свет. Веродостојност је потврђена не само сведочењем („И ја сам била дете, ту није било лажи, још девет година после живео“), већ и поменутиим Вериним поступком: преношењем доживљаја слушања, препуштањем приповедања ономе ко је описане догађаје лично искусио. Тако је веровање у одређени тренутак смрти потврђено, што је важан део система веровања у судбину.

4.4. Судбина као помоћник

Један од бројних квалитета Вере Милић као казивача је тај што је увек било могуће замолити је да говори поново. Дешавало се да неко

предање исприча у необавезном приватном разговору и да тада не буде снимљено, а да га касније, на захтев, понови. Тако је било и са наративом о сиромашу који је захваљујући саветима своје срећоделе безбедно стигао кући и обогатио се.

[25] В. М.: Е па то је, то сам, чекај да видим, још кад сам била у бањи, један ме теро, те сам му причала, па он то онда на оно време, није било то, него на они, не знам шта оно, на шта он снимио. Неке плоче биле, шта било и ја не знам. Тај из, памтила сам и одакле је. Заборавила сам, одавно било. А то ми причала жена стварност што, исто у бањи ми причала, да био неки сиромаш, пре се ишло, није ка сад, после тог, после рата ишли у иностранство, а тад се није ишло, него из тога краја ишли ти сиромаси, ишли у другу државу, радили, ишли по другим општинама. И он био, каже, сиромаш, и ишо да служи, оставио и жену и дете, било мало. „Имао само неку колибу“, каже, ни имао ни кућу, ни ништа. И служио код тога газде годинама. И више му се досадило, каже: „Газда, да ми исплатиш моју заслугу што сам зарадио, па ћу д-идем“, каже, „кући, нисам ишо кући, да видим жену, дете.“ И кад било увече он, сели, он ставио на један крај стола, а на другу ставио пуну једну врећу, дукати. И каже: „Бирај ова један дукат алалом, а ако нећеш“, каже, „тај један алалом, ти узми ово све што има арамом.“ Сад он сиромаш сматра, да узме ова један, шта да ради с њим, а оно много, али арамом. „Ћу размислим“, каже, „газда, ноћас, па ћу сутра да ти одговорим.“ И кад било ноћу, каже, дође женска једна, све, каже, у белом и каже му: „Слушај, узми онај један дукат алалом, он ће ти донесе много, ако узмеш оне арамом, не д-учиниш ништа. Ал запамти шта ћу да ти кажем. Кад будеш кренуо, не иди први на воду. Сачекај“, каже, „немој да идеш први на воду. Кад кренеш и стигнеш кући, не учини оно што си наумио, увек размисли.“ И нестало је. Онда он ујутру кад се диго, газда га питао: „Шта си решио?“ Каже: „Дај ми, газда, онај један алалом, па ћу д-идем да служим“, каже, „код другог.“ „Па нећеш ове да узмеш, што много?“ „Нећу“, каже, „те арамом.“ И крене он. Ишо, ишо, ишо и наиђе, мора да иде, то је био ваљда Дунав, нека велика река била. И треба да седне у чамац да се превезе там преко те воде. Али, сетио се де му она казала да не иде први на воду, да сачека. Сад одотуд, каже, иде чамац, и у сред те воде дуне нека, кажем, олуја и таласи и претури та чамац. Што год било у тем чамцу, подавило се. Али, магаре било, каже, пре били магарци, носили оне бисаге, не знаш ти то, ниси запамтила, то носили злато, носили, то се звали прстенције, што носили злато, продавали. То магаре плива одотуд преко те реке и дошло до

обале. Е, сад, не мож да изиђе из те, дол, ниже, а оно опрћено сас оне... Он му, довати га за она улар и помогне му и избави се гор на брег. Кад га извео гор, оно, каже, све пуно воде, оно натопило се. Он увати и водио га. Морао да иде преко неки шума, није смео више да иде на воду. Ишо поред те реке, ишо преко неки шума, наишо на неке људе, они му казали: „Зашто не ујашиш то?“ „Де ћу да јашим кад видиш, опрћено.“ И ишо даље. Ишо, то куј зна колко он то путовао, пешке се ишло. И кад наишо, каже, ту пред ту његову кућу, већ није кућа, каже, била колиба, он погледа, жена му седи, сунце, каже, греје, она седи на сунцу и седи ју младић у крила и она га милује. И сад он размишља д-узне да је убије. Ишо, служио по свету, а она гле шта ради. Па се сети де му она казала да не уради оно што је наумио. Он се тргне и сиђе доле. Кад сишо, он питао жену: „Куј ти тај што ти у крилу?“ „Па“, каже, „наш син.“ Замисли ти колико он то боравио, оставио дете мало, он стиго момак. И, онда они то распакују тог магарца, скину то све са њега, ослободе га. И кад сутра дан, да виде, нису ни знали шта има у њега, сутра дан, да виде шта има, то је све било злато у ти бисага сас тога магарца. Они то распакују све и после крене, купио и земљу и правио куће и обогатео се одо ти дуката, од тога злата што је магаре донело. Тај један дукат му донео. А да је узо оне арамом, куј зна од чега, како она то стеко и шта је, и тако он се обогатео после и сина оженио и све имао потомство његово од тог једног дуката што је узо алалом.

Ј. Ј.: А то је арамом, то шта је, проклето?

В. М.: То арамом, то је проклето, украђено ваљда, куј зна шта радио, то ајдук ваљда неки био, Бог ће да зна шта је.

Ј. Ј.: А алалом?

В. М.: Алалом, то је тај један његов ваљда био што ето тако, није проклет. Е, то. Кад ти да неки нешто па овако, као ти да с вољом. А она што украо, па ти да, то је арамом, то није његово зарађено, него украђено. И тако он сас та један дукат стеко, колико година, Бог зна колико служио, али казала му његова срећодела, шта је било, Бог ће да зна да он то не узима арамом, нег да узме она један алалом. И казала му како треба да поступа да би стиго кући жив и здрав, и ете.

Уводни део је уобичајен за Верино приповедање: преноси оно што је неко други испричао, према томе, то је истина. Јунак је сиромах који је напустио кућу да би по свету радио и зарадио. Он је позитивно окарактерисан на два начина, најпре зато што је сиромах, а онда и једним детаљем: не жели да јаше магаре зато што је „опрћено“. Када се нађе пред важном животном одлуком, сиромашу се у сну јавља жена у белом,

тек на крају разговора означена као срећодела, која му даје три савета. Пошто их испоштује, сиромаш безбедно стигне кући и обогати се. У овом наративу нема суђења на рођењу и нема речи о досуђеној смрти. Ипак, појава срећоделе сведочи о веровању у судбину, односно у унапред одређени животни ток. Савети које сиромаш добија тичу се преломних тренутака. Слушањем савета сиромаш избегава смрт, пошто би се удавио да је „ишао на воду“, узимањем једног дуката „алалом“ избегава проклетство, а промишљањем избегава тежак грех. Не постоји недоумица да ли послушати савете, сиромаш их без поговора слуша. Зато се може рећи да је у овом наративу реч о судбини која је умешала прсте како би оно што је решено и одређено било неизоставно испуњено.

Срећодела се јавља као помоћник и у раније наведеном наративу о избегнутој смрти у воденици (види пример [22]). Човеку коме прети смрт се приказује жена која га упозорава да треба да се помери. Иако у овом случају човек упозорење не схвата озбиљно, већ жели да отера жену, тај покрет је довољан да избегне сигурну смрт и да се намера срећоделе оствари.

На основу досадашње анализе у теренској збирци из Црљенца преовлађује детерминистичко становиште – веровање у судбину која одређује ток човековог живота још на рођењу и не може се изменити делањем. Међутим, судбина се може стећи, за себе или другога.

5. Стечена судбина (за себе или другога)

Некад је судбину и делање (детерминистичко и активистичко становиште) тешко одвојити једно од другог. Садашња судбина човека може бити само последица пређашњег деловања, свог или туђег, а људско деловање некада само изгледа као супротстављање судбини, а заправо је управо онакво какво је потребно да би се та судбина испунила.

Различите мисли судбину различито одређују, али она увек подраумева детерминизам. Детерминизам може бити различитог степена, од оног који дозвољава да се на судбину утиче у различитој мери, све до фатализма, који искључује сваку могућност да се нешто може променити. У систему веровања у судбину одређену на рођењу углавном је детерминизам потпун, влада фаталистичко становиште. Постоје, међутим, примери који сведоче о другачијем систему, систему *кршење табуа – последица* (под утицајем хришћанства: *грех – казна*), који ћемо назвати стеченом судбином, која је последица неког претходног активизма. Тако је у поменутом предању о грешној болесници, која двоструким кршењем моралне норме за себе стиче тешку смрт.

Да би се успоставио овакав систем, морале су бити утврђене моралне норме, али и примери последица које задесе онога ко те норме

крши. Овако успостављени узрочно-последични систем мора имати виши ентитет који контролише његово функционисање. Могло би се рећи да је најпоузданији чувар морала и ауторитета више силе управо страх од казне (Самарџија 2011: 11), сазнање да свако кршење норме мора имати последице. Да би човек опстао окружен моћнијима од себе мора поштовати успостављен поредак, због чега се у структуру легендарне приче и предања утврђују етичке норме (Самарџија 2011: 277). Због тога предања у којима човек својим поступцима одређује судбину имају сазнајну, васпитну, али и заштитну улогу.

У теренској збирци из Црљенца место налазе предања у којима се не поштује крсно име. Кршење табуа радом на дан посвећен свецу може произвести последицу одмах, а може имати и продужено дејство.

[26] В. М.: Марковдан био кад погину Илија. То је ова (...) деда. И, био Марковдан, они ће д-иду да сеју, сејало се пре сас мотику, кукуруз. А жена му казала, каже: „Па немој д-идемо сад“, каже, „Марковдан.“ „Јебем ти“, каже, „и Марка и Маринка! Каки Марковдан.“ И отишли на њиву и они почели. Било сунце, грејало то, памтим кај, ка данас, тако лепо време и тек одједном само се затуштило и узео да грми и он како држо ту мотику да... претао, она (...) сејала, а он претао за њом. Тако га треснуло и ту и пао. Казао му Марко.

[27] Б. Ц.: То они ишли да ору и пале вроне, била им слава. И казала и та баба, имали бабу, каже: „Немојте д-идете да орете!“ Ће д-иду они. Е каже: „Па кад ће д-идете да орете, да гледате на куј ће бразду да падне врона, гавран!“ И они орали и пала на тринајсту.

[28] В. М.: Други дан на славу, теро и, Огњен се звао отац, да иде да оре. А он казао, каже: „Па нел слава?“ Па, каже: „Не мари што слава, ви идите орите, на коју ће бразду, на коју бразду падне врона, на то колено ће да падне проклетство.“ Они изорали њиву, дошли кући, и он и питао, а они казали, каже, на девету бразду. А, каже: „Не (...) то, не ја да доживим то, на девето колено.“

У првом примеру онај ко крши табу одмах и страда. У другом и трећем, међутим, последица, породично проклетство, протеже се на девето, односно тринаесто колено. Оно што је специфично за стицање проклетства јесте да се обично не зна ко ће да испашта.

[29] Ж. М.: А и тамо имала црквица, овде у Бегановац, где је Бегановачка чесма.

В. М.: Имала ту црква, имала, није црквица, него црква била. Ту боравила светиња. Е после, од ови (...). Сад, куј је то растргнуо... Орали ноћу, пре се ишло ноћу па се орало, по ладовини, и видели де синуло, каже, као, као муња кад севнула. И они после ишли ту копали, копали и нађу злато, испод те црквице. А ту била, каже, светиња. И растурили то и темељ и све растргнули, то растурили, е сад куј је био одо ти (...), Бог ће да зна. А ете ти виш ова (...) кућа затрла се, (...), и његова – нема ништа од тога. Е сад, још остала (...) и ова (...), и они су (...), а можда они немају од тога. А ова (...), он можда је па све то узо, па се растурили. Причали, и моа баба причала да од те куће не мож да буде ништа, ти (...), каже, оборили. Оно после каже за годину дана та светиња ишла туд, каже, по тем потоку и запевала, пиштела, пиштела... Ружица се звала та светиња. И после отишла у Белу Цркву.

И у тренутку приповедања постоји недоумица ко ће испаштати. Круг још увек није затворен. У претходним примерима не само да се проклетство стекло, већ је и предсказано које колена ће испаштати. У обе варијанте ([27] и [28]) круг се затвара у времену приповедања.

Обавеза достојног обележавања крсног имена може се јавити и као вид искушавања ликова (Самарџија 2011: 289), али се забележена варијанта о Светој Петки не завршава кажњавањем, већ упозорењем.

[30] В. М.: А они, каже, њојзин син, за други дан, па није, па није тео да пости први дан. Напили славу посно и после постили... Она кад се вратила там у кујну, каже, седи жена овако, каже, иза врата, све у црнини и тако скрстила руке, каже, и плаче. „А ја сам мислила“, каже, „нека овако дошла, па да ју дам“, каже, „да је и да ју пратим“, каже, тако се она, тако је она оценила. „А ја“, каже, „ајде да ручаш“, каже, „па да“, каже, „и да ти пратим“, каже, „па ћу да ручам и ја.“ А она каже: „А шта да ми даш да јем?“ „Па ете“, каже, „има виш там, има све“, каже, „слава.“ „А“, каже, „слава. Знаш ти која сам ја?“ Каже: „Не знам.“ „Ја сам“, каже, „Света Петка, твоја слава! Ти си, каже, спрема, на пила си славу, па си свећу“, каже, „склонила, а овам“, каже, „јеш мрсно. Само“, каже, „још... Сад ти праштам. А ја плачем, седим“, каже, „иза врата и плачем. Још једанпут тако да радиш“, каже, „твоја кућа има да се затре. Да не постоји ниједно живо биће. Само још једанпут!“, каже, „Кад је посно – посно, кад је мрсно – мрсно. Куј оће да једе – оће, куј неће – не мора. А слава је“, каже, „слава. А ти мож да се гостиш и други дан, ал на славу да знаш.“ „Ја сам отишла“, каже, „и причам то. Мој син не верује, не верују ни они гости. А мој син изишо напоље, па дошо, отишо у кујну, она исто“, каже, „седи ту

иза врата.“ А нестало је било! „Он дошо, каже: ‘Знате шта је, људи. Све ћу ово сад да склоним, па оно што сам напио славу ја ћу да изнесем. Ако ви се свиђа – свиђа, ако ви се не свиђа – не свиђа. Ово је стварнос што је моја мати видела, и ја сам видо! Од време“, каже, „више не смемо да мрсимо“, каже, „слава кад падне први дан.“ Ово други дан, ми то, то су наши обичаји. Слава се зна један дан. Свуд! А ми слаavimo два дана. А кад падне први дан посно, па не мораш, једи крумбир – крумбир, ал ти напи онако како то иде. То је вера наша така и сад ете. То ми причала та жена да то је била стварнос била.

Упозорење које Света Петка даје укућанима тиче се проклетства. Ако наставе да крше утврђену норму, кућа ће се затрети. Вера даје и свој коментар о поштовању славе, тако да је ова легендарна прича прави пример за преношење неписаних правила и етичких норми будућем нараштају (Самарџија 2011: 296). Ипак, упозорења будућим нараштајима се и у данашње време најефектније преносе кроз предања о породичном проклетству, о онима који су у садашњем тренутку, тренутку приповедања, *наследили* проклетство које је неко у прошлости *стекао*, онима који сада носе последице са кршење норми које је учинио њихов предак. Проклетство се може посматрати из два смера (из тачке у којој је стечено и тачке у којој се испашта). Пошто је у сакупљеној грађи претежно посматрање проклетства ретроспективно, из крајње тачке, говориће се о наслеђеној судбини.

6. Наслеђена судбина (предања о породичном проклетству)

Значајну групу предања чине она која говоре о несрећи у породицама (Марковић 2004), односно предања о породичном проклетству. Проклетство се сматра казном за прекршене моралне и религиозне норме, што је неко од предака учинио у прошлости, да би потомци испаштали у садашњости. Уобичајено је веровање да ако неког лошег задеси зло, то је казна за његове грехе, али ако страда добар човек, то је казна за грехе предака (Bandić 2008: 260). Та казна се назива проклетством и може се протезати кроз више генерација (Кулишић et al. 1970: 260), али се увек мора остварити. Иако се две крајње тачке процеса називају грехом и казном, а за силу која кажњава се узима Бог, овакво веровање није у складу са православном хришћанском догмом, пошто је грех лични акт, а наследна кривица је немогућа (Пено 2002: 113), свако одговара за своје поступке пред Богом, али не на овом свету. У на-

родном систему веровања за грехе се испашта на земљи, у овом животу, без обзира да ли испашта онај ко је грехе починио, или његов потомак, што се такође коси са Божјом правдом како је тумачи теологија. Народно веровање Богу приписује правду која се мора испунити *овде*. Време није обавезно одређено, али простор јесте, и он није метафизички, већ физички простор породице која трпи проклетство.

Важно је рећи да ово народно веровање о наследној кривици преносе и свештеници. Када је у новембру 2015. године једна девојчица преминула од леукемије, њену смрт и дуготрајно мучење тешким боловањем парох је тумачио тиме што је њен деда убио двоје људи. Чак је у време када су се њени родитељи узимали саветовао оца да то не чини, јер „ништа добро не може из тога да изађе“. Свештеничка фигура на овај начин несвесно преноси народно веровање и народно предање (Дишић 2016: 89). Ова појава је разумљива јер се тако користи дидактички потенцијал предања о породичном проклетству. Идеја проклетства је фаталистичка – оно се мора испунити и на њега се не може утицати, оно се не може избећи или ублажити, окајати или се искупити, оно се мора *испаштати*. Коначност и обавезност проклетства илуструју следећи метатекстуални коментари.

[31] В. М.: Ники није, он једини у село, од ти ајдука и од те куће, мој деда ми причао, да од те куће не да буде ништа, та кућа мора да се затре, каже, јер она је проклета. И стварно, куј остао, (...) само. И она ће д-умре и нема од тога ништа.

[32] В. М.: Кад ти Бог не да, не вреди ти ништа. Свака, каже, осуда има рок, кад те неки осуди. Зна ти се, две године, три, десет, петнајс, ал Божја осуда – то се не прашта. То да знате, децо, ја сам стара, ал немој никад никем да се светиш. Да кажеш: „Гле, ја ћу овако, ја ћу онако.“ Кажи: „Бог Господ га створио, нека му он суди.“ Ако ти неки нешто уради, опрости му, као Исус Христ што пр... Они га разапињали на крст, он им опраштао. Е тако. Опрости свакем и ако не можеш друкше, бежи од беде, ал немој никад никем ништа да се светиш. Јер то по времену, можда неће тебе, али куј зна које колено, неки испашта десето колено, некем се врати на брзину.

[33] В. М.: То су све Божије казне. Да знаш. То никад немој никем. И поштуј старијег, па сад нек буде он каки оће, он нека... Шта он заслужи, нека (...). Ал немој никад да... Ако не можеш да му помогнеш. Немој да му одмогнеш. Све те куће што су тако радиле, ниједна нема напредак. Све иду, руше се. Јесте. Иди де оћеш, да се одселиш. Каже: „Де да седим ту?“ Седи де оћеш, ал оно иде за тобом.

[34] В. М.: Не вреди ти да затежеш и да подижеш, ал Бог не да, то је, реко, проклето и готово.

Фаталистички карактер проклетства не само да га приближава судбини, он га чини једним од манифестација судбине. Вера Милић проклетство чак и назива осудом: „Свака, каже, осуда има рок, кад те неки осуди. Зна ти се, две године, три десет, петнајс, ал Божја осуда – то се не прашта.“ У овом случају осуђује Бог. Он досуђује не само последицу проклетства, већ и време када ће се оно остварити. Оно може бити различито: „Неки испашта десето колено, некем се врати на брзину“, али увек коначно. Неизбежност проклетства је такође очигледна: „Седи де оћеш, ал оно иде за тобом.“ На основу свега овога, проклетство се може посматрати као једна од варијанти судбине, и то наслеђене. Ова судбина није одређена на рођењу, већ још пре рођења, у време када је неко од предака прекршио неку моралну или религиозну норму.

Предања о породичном проклетству имају троструку улогу. Прво, она су наглашено дидактичког карактера јер говоре о томе да сваки прекршај има своје последице, макар се оне не виделе одмах:

[35] В. М.: Каже: „Сине, у те куће, које ће колено да испашта не знам, ал од те куће не мож да буде ништа.

Друго, ова предања преносе систем моралних и религиозних норми које се не могу кршити, тако да имају сазнајну улогу.

[36] В. М.: Ја знам, ишла сам у школу, па идемо ћаци у школу, она сирота не зна, пошла д-иде низ пут, изгубила једну ципелу, испала јој овам, она на оно време носила ципеле, носила се варошки. Ал она узела ту ципелу, нашла на пут. „Де ти ципела?“, па по глави, „Де ти ципела?“, па бије је по глави и врће је натраг. А то (...), ова (...), та баба из њозине куће, одакле и она, то је била, та (...), то била жена каки! Ал они је залудели. Ете, од те куће нема ништа, синко. Видиш де остала празна, па (...) сам. Она у Београд, растурила се са човеком и... Та њојзин син, дал завршио шта, дал није, не знам. То су све Божије казне. Да знаш. То никад немој никем. И поштуј старијег, па сад нек буде он каки оће, он нека... Шта он заслужи, нека (...). Ал немој никад да... Ако не можеш да му помогнеш. Немој да му одмогнеш. Све те куће што су тако радиле, ниједна нема напредак. Све иду, руше се. Јесте.

[37] Б. Ц.: Па ете, обори, не поштује, не смеш да, не смеш да га увредиш. Ти њега поштуј, па какав је, такав је.

[38] Б. Ц.: Па то. Избегаваш да не... Славу поштуј, то је крсно име. То је један дан је слава, није два, ал ми поштујемо два. Добро, нема везе. Али онај дан.

Не сме се занемарити психолошка улога ових предања. Свест онога ко је носилац проклетства, али и свест околине о том проклетству, као и у случају на рођењу додељене судбине, истовремено је и оправдање за то што му нешто не иде. Одговорност није на појединцу који се није оженио, или није ништа направио и стекао, већ је он жртва проклетства које му не да да напредује.

[39] В. М.: И ете, шта стеко, проклетство, сад гледам овога, сирома, сад кад давали (...). Он се бори сиромом и тео би, ал није вајда кад ти не да, саплеће те. Џабе ти оћеш напред кад те оно тргне натраг. Суд кад те осуди, зна ти се докле те осуди. Зна ти се рок. Годину, две, десет, петнајс, двајс, па знаш, надаш се да изађе, ал Божја осуда, ту нема помиловања. То шта се суди, то ти је.

На овај начин предање о породичном проклетству, али и читав систем веровања у проклетство, помажу појединцу да лакше прихвати недаће које га задесе и да се помири са устројством света. Међутим, идеје космичког реда, судбине или божанске промисли су двозначне. Са једне стране, оне штите човека од осећања бесмисла које би постојало да неки систем није устројен, али са друге стране, могу изазвати мучно осећање спутаности и незадовољства, и то онда када је човек незадовољан својим животом (Пајин 1995). Саговорница Бисена Цветковић се у забележеном разговору налази између ове две стране. Она говори о томе које норме не треба да се прекрше, али и костантује да зна породице које нису добро радиле, али опет им је добро. У једном тренутку она даје савете како треба да се понашамо да би нам било добро, да би у следећем сама рекла како то у њеном случају није било тако.

[40] Б. Ц.: Има нешто, само што ми... и да верујеш и да не верујеш, не знам. Има домаћинства ја, што ја знам што стекли проклетство, ал добро и иде. Али добро и иде.

Ј. Ј.: А јел знаш неког, како су стекли проклетство?

Б. Ц.: Па ете, обори, не поштује, не смеш да, не смеш да га увредиш. Ти њега поштуј, па какав је, такав је.

Ј. Ј.: Кад је старији?

Б. Ц.: Дабоме. Врдај! Ма врдај! Ја сам врдала од свакога, али није ми добро опет. Није ми добро. Па добро, ја сад, можда неки други заслужио, ја нисам заслужила (...).

Ово је, међутим, изолован пример, који је последица специфичне животне позиције у којој се саговорница налази. Бисена није сигурна колико је знање и веровање које би могла да пренесе заправо тачно и применљиво. При крају живота, готово сама, са свешћу да њен дом остаје без потомства, она успутно преноси нека веровања која заправо читамо из њених коментара на сопствену судбину. Она нема коме да пренесе систем вредности и систем веровања у који је и сама почела да сумња.

Са друге стране, Вера Милић јасно и уверљиво преноси предања о породичним проклетствима, она је ауторитативни приповедач који верује у исприповедано и даје доказе истинитости. У предањима о породичном проклетству доказ истинитости је последица проклетства, односно несрећа која задеси човека који испашта за грешке својих предака.

Проклетство има петочлану структуру: узрок (кршење норме), субјекат (онај ко проклиње, оштећена страна), објекат (онај ко се проклиње, онај који је починио повреду норме или читава његова породица), носилац санкције (виша сила) и последица (Фролова 2010: 114). Сегмент проклињања подразумева и клетву. Клетва је говорна формула која којом се изражава жеља да у будућности некога или нешто задеси зло, са уверењем да ће се та жеља остварити (Ђаповић 2009: 7; Петровић 1997: 89). Као саставни део других жанрова истиче се вером у магијску моћ речи да Бога, демоне, судбину или природне силе покрене на доношење зла (Ајдачић 2015).

На примеру предања из теренске збирке из Црљенца клетве се не издвајају као посебне формуле. Некада клетва сасвим изостаје, а некада се говори о клетви или се она препричава. Такође, носилац санкције, односно виша сила, може остати неименован.

[41] В. М.: Свашта бивало, ти Јована, пре за то време старо. А ови (...), де ова (...), та (...), он је био као хранитељ тога детета, он треба да гарантује за њега. Он отишо после... Имао право да узне имање. Половина његова и кућа и све, кад му отац умро. Онда он, та (...), отишо па потписао на његово место де се одриче, де он не тражи ништа. И ова ишо, каже, моа баба ми причала, иде, каже, он кроз село и скине, каже, капу и куне (...), да му остане кућа пушта, да нема ники у ње и те тамо, те стрине. И од (...) куће нема ништа. Шта има? Ова (...) се боји. Нема од те куће ништа, то до краја, не мож она ништа да учини. А овам овема Учинем остала пустољина, нема ники. Нема, то отето – проклето. За шта се то звало отето – проклето. Е, то знам, више не знам да ти причам.

У наведеном примеру препознају се узрок, субјекат, објекат и последица. Поступак проклињања је описан, а клетва препричана: „Да му остане кућа пуста, да нема ники у ње и те тамо, те стрине“. Сила која се брине да се последица оствари није именована. Клетва у неким предањима може сасвим изостати.

[42] В. М.: Па ова, е знаш ти ови гор, не знаш ти, та (...), гор, (...), де била ова (...) за њега. То зна Јасмина, она зна. Па ту био, били два брата у кући. Имали, имао та што умро, умре му отац, а имао мушко дете. Онда они ту жену његову отерали, то дете остало.

Ж. М.: Па нел и онај твој деда кад у јасле био.

В. М.: Дабоме. Јес и то!

Ј. Ј.: Ајд чек полако, прво ово.

В. Ж.: Прво ово да ти испричам. И, кад они, то дете било, имало ваљда седам, осам година, велики био. А они шта ће да раде, потплате матника, матник био ту де ова Станкић сад седи, ту био неки матник.

Ј. Ј.: А шта је то матник?

В. М.: Па тако га звали, човек био, ал тако га звали. Потплати га деда његов, рођен деда, да убију то дете, да остане овем сину све део, да не би ово дете наследило. Схваташ? Јер он имао право, пошто му отац умро, имао право на половину. Половину овем, половину онем. Онај ће дете да убију, да би остало све овем. И, он га убио и изнесе га, био браник овде де ово, повише гор, де овце, де Милесино, па гор она њива што сад се ради, ту био браник. Ја нисам запамтила та воћњак, то било одавно. Турио га под то дрво, а био шибљак, ту било каже, ни се видело ништа, ни одотуд, ни даље. И он сироме, како га турили уз то дрво, тако боравио ту, боравио, па теро народ стоку, па га пси нашли, ал се све, каже, био распао. И, после га, шта скупили од њега, саранили га. Е, после то, ти Јована, ишло то, ишло, тој (...) син у Пожаревцу, све га искречили, искратили га, солитер, де ли је, на онај, дал на други спрат, дал на трећи. За шта? За сто марке. Имао сто марке. А није то за сто марке, то натерано опет оно зло, убили тога Дивнинога сина (...). Ђерка ју шепава, никаква, кућа остала пуста, еве све пусто. Видиш? Тео да буде све да наследи, знаш, међутим, наследио проклетство.

Иако изостају клетва и носилац санкције (виша сила), остају узрок (лишавање наследства и убиство), објекат (породице оних који су починили злочин) и последица („затирање“ куће или друга трагична смрт). Има и примера који поштују целу петочлану структуру.

[43] В. М.: Да ти причам, тамо неки Николица што био, што наследио ту имовину тамо па, каже, та кућа се распада, нема. Ете ова што је био пилот (...) настрада, она се родио мутав, овамо, каже, нема никаки напредак од ови кућа, шта је то? Е па, ето, да ти причам, то знам да ти причам. Каже: „Ја нисам то знала. Није имао ники, иако сам остарела, није имао то ники да ми прича.“ Е па то био неки Николица, он био тад, на то време председник. А Цигани су били гор, тамо што се зове Цигани, ван села.

Ж. М.: А Општина је била у селу, код нас.

В. М.: И онда ти Цигани тамо боравили. И нису више, све у неке, копане, у земљи боравили. У оне њине черге и тели да уђу у село. Али Срби нису давали да дођу Цигани у село ни за бога. Онда њему обећају да му даду злато колко ођеју, колико он захтева да и он пусти у село, пошто је он био председник. Имао право да насели те Цигане. И он обећа да ће да и доведе у село. Дали му пун неки бакрач, бакрач велики, ови од бакра, пун бакрач злата, то ми мој деда причао. Да и доведе. Онда он, био неки Гвозда што ћопав, обећа тем Гвозди да му да, да му плати да отиде да доведе Цигане, нису знали Цигани да дођу овде у село. И он отиде ноћу и доведе Цигане, пусти Цигани одотуд из тога поља, доведе и овде, он дође са Цигани, ту и доведе. А ту био, није имало куће, тако била нека утрина. Али се тема Циганима... А, међутим, он није дао тем Гвозди што обећо да му да, ни му дао ниједан дукат, јер узо он, тај Николица. А овога клели, клео народ што довео Цигане. А међутим, она му наредио, он је био председник. А тога Николицу клели, имало једно дрво ту где сад ти Цигани, где сад та циганска мала. И под то дрво скупе се ти старији људи, људи, жене пуно и запале свећу и туре ракију, вино и моле се Богу и клели тога Николицу. Клели га, клели га, каже мој деда, да све што се назвало његово, да то не постоји уопште, да све остане пустолина. Да нема потомство, да нема ништа, тако га све клели. И тако и дошло време (...) немо да се чудиш. „Дете му јебем“, каже, „била кућа, па каки! Сад се“, каже, „распада, испадају из темеља камењи, цели камењи испадају.“ Како год клео, реко, народ, тако. Не вреди ти да затежеш и да подижеш, ал Бог не да, то је, реко, проклето и готово. Каже: „Ја то нисам знала.“ Е да ти кажем, ја сам чула од мог деде, то што знам да ти кажем. Ете га, та (...) како се звао, он био пилот. Он млад човек, ете, настрада, умро и готово. Она му се брат родио мутав и никаки, она, како га вичу?

Предање о Николици поштује петочлану структуру. Узрок је довођење Цигана у село против воље Црљенчана. Субјекат су

Црљенчани, који проклињу Николицу (који је објекат) на специфичан, обредни начин, а наводи се и садржај клетве – „да све што се назвало његово, да то не постоји уопште, да све остане пустолина“. Носилац санкције је Бог. Њему се сељани моле и он је тај који се брине да се круг затвори: „Бог не да, то је проклето и готово.“ Последица су трагичне судбине потомака (рана смрт и рођење са маном).

У наведеним предањима круг проклетства је затворен, оно што је одређено да ће се десити, десило се. У прошлости стечену судбину наслеђивали су потомци док није дошло време да се оно што је одређено и досуђено оствари. Предања о породичном проклетству овако уче о утврђеним нормама и последицама за њихово кршење. Због тога је важно да се увек наведу узрок и последица, али је од једнаке важности и то да актери предања буду познати слушаоцима. Познатост, блискост са појединцима чије се судбине износе кључне су за веродостојност предања, али и за емотивну укљученост слушалаца, јер се тако најбоље и најупечатљивије учи.

7. Закључак

На примеру записа из Црљенца показано је да је веровање у судбину веома присутно на терену, и то у специфичној форми комплексног система веровања. Овај систем је дешифрован у оквиру наратива различитих жанрова, претежно предања (митолошко-демолошких и предања о породичном проклетству), али и у оквиру богатих метатекстуланих коментара. На овај начин издваја се широко семантичко поље судбине, које се може различито реализовати на лексичком плану, затим у систему митских бића, у различитом времену (на рођењу, током живота или пре рођења), потом на религијском, па и психолошком плану.

Почевши од лексике, појам судбине је двозначан. Судбина је схваћена као митско биће које *одређује* и *суди* о томе какав ће бити живот појединца, односно „како ће ко да прође“, и то се углавном чини на рођењу. Под овим именом јавља се само у метатекстуалном коментару, док се у наративима појављује у облику конкретно описаних и другачије именованих демона судбине: *суђеница* (*срећодела*), али и под мање конкретним појмом Бога. Појавни облик и име су променљиви, док функција овог митског бића да суди и одређује остаје иста. У свом другом значењу судбина је „оно што је суђено и одређено“. Под овим значењем наводи се још и *срећа*, која може бити добра и лоша.

На рођењу бива одређено да ли ће човек бити срећан или несрећан, с тим што добра срећа задржава своје апстрактно значење, док лоша срећа може добити и облике чуме. У теренској збирци чума нема оз-

нака персонификованих епидемичних болести, што се за ово митско биће наводи у литератури, већ је овим именом и обликом означена лоша срећа. Осим одређивања појединца као срећног или несрећног, на рођењу се одређују и кључни моменти живота: улазак у брак, добијање потомства и, што се у забележеним записима највише и помиње, тренутак смрти. Овај мотив се у наративима јавља као досуђена смрт, која се безуспешно покушава избећи, или као смрт која се на чудесан начин избегне зато што није досуђено да се у том тренутку догоди. Тако бића судбине могу имати и улогу помоћника који се брине да оно што је суђено иде својим током (да човек избегне смрт или, упркос свему, безбедно стигне кући).

Осим судбине која је одређена на рођењу и коју је најлакше препознати, зато што се у наративима појављује или помиње у различитим облицима, постоји и она судбина која се може стећи. Разлог због кога је тешко ову врсту судбине изоловати из наратива или коментара је што се лако може заменити за хришћански систем грех – казна, јер сваки почињени грех, односно кршење моралних и религиозних норми, мора бити кажњен због Божје правде. Овакав узрочно-последични систем ипак није у складу са православном хришћанском догмом. Наиме, у записима кршење норме изазива Божју „осуду“, која има свој временски рок, може задесити прекршиоца норме, али може бити пренета и потомцима и обавезно се остварује на овом свету, у земаљском животу. Најважнија карактеристика, међутим, јесте то да је ова „осуда“ коначна и неизменљива, она мора да се оствари, не може ни да се избегне, нити да се ублажи. Иако сила која управља овим системом јесте Бог и „осуду“ изазива и кршење религиозних норми, фатализам овај систем битно удаљава од хришћанства, а приближава га веровању у судбину.

Таква „осуда“, која је у једном тренутку и од једног појединца стечена, не мора бити извршена на том истом појединцу, она може бити пренета и на потомке. Тако човеков живот може бити одређен и пре његовог рођења, јер он рођењем само преузима на себе судбину коју је његов предак стекао. Оваква наслеђења судбина у усменој традицији Црљенца назива се проклетством, а наративи у којима се она јавља предањима о породичном проклетству. Иако се може преносити и кроз више генерација, породично проклетство мора бити остварено у унапред одређеном времену и оно се не може избећи ни ублажити. Тако може испаштати и добар човек, онај који поштује све моралне и религиозне норме, а све због прекршаја предака.

Предања у којима препознајемо наслеђену судбину (предања о породичном проклетству) заузимају велики део теренске збирке и још увек су у настајању, јер свака нова породична несрећа може бити схваћена као остварење проклетства. Тако ова предања настају и често

се и приповедају ретроспективно, из крајње тачке, у којој се проклетство остварује.

Постоји, дакле, извесна полифонија „у погледу фаталистичког комплекса веровања“ (Перић 2012: 54), односно полифонија у народном схватању судбине коју читамо из теренских записа из Црљенца. Овај систем се неприметно уклопио у хришћански систем вредности и некад га је тешко одвојити из система грех – казна, па га чак и поједини свештеници тако тумаче. У различитим крајевима и код различитих казивача могу бити другачији и одговори на питања у какву се судбину верује, ко њоме управља, да ли је увек одређена споља (од више силе), или може бити одређена изнутра (карактером или поступцима човека), колики је њен временски опсег, да ли се може изменити и да ли се може предвидети. Оно што се може закључити на основу анализе грађе са истраживаног терена јесте да је фаталистички поглед на свет, односно систем веровања у судбину, иако повремено теже препознатљив због својих различитих манифестација, на терену веома дубоко укоренен и врло снажан. Функције предања о судбини: сазнајна, дидактичка и психолошка, систему веровања у судбину, ма колико он био комплексан, обезбеђују јаку везу са традиционалним знањем, али и са савременошћу.

Библиографија

- Ајдачић, Дејан (1992). Клетва у контексту жанрова усмене књижевности. *Књижевна историја* 24(87), 193–203.
- Ајдачић, Дејан (2018, web). *О клетви у усменој књижевности*. http://www.rastko.rs/knjizevnost/наука_knjiz/dajdacic-kletva_c.html, приступљено 7. 2. 2018.
- Бандић, Душан (2004). *Народна религија Срба у 100 појмова*. Београд: Нолит.
- Дишић, Јована (2016). Култ сестре Јелице у усменој традицији Црљенца. *Фолклористика* 1(1), 79–124.
- Детелић, Мирјана (2001). Света Петка у сивој зони усмене књижевности. *Култ светих на Балкану. Лицеум* 5, 123–137.
- Ђаповић, Ласта (2009). *Смрт и оностраност у клетвама*. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Ђорђевић Белић, Смиљана (2013). Савремена теренска истраживања традицијске културе: демонолошко предање. *Савремена српска фолклористика* 1. Ур. Зоја Карановић и Јасмина Јокић. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Одсек за српску књижевност, Центар за истраживање српског фолклора.
- Зечевић, Слободан (2007). *Митска бића српских предања*. Београд: Службени гласник.
- Кулишић, Шпиро, Петар Ж. Петровић, Никола Пантелић (1970). *Српски митолошки речник*. Београд: Нолит.

- Левкиевская, Елена Е. (1999). Мифологический персонаж: соотношение имени и образа. *Славянские этюды. Сборник к юбилею С. М. Толстой*. Москва: Издательство „Индрик“, 243–257.
- Мандзаридис, Георгије, В. Јулџис, Ј. Петру и Н. Дзумакас (2004). *Теме хришћанске етике*. Крагујевац: Издавачка установа Српске православне епархије шумадијске „Каленић“.
- Марковић, Снежана (2012). Тематско-мотивска основа културно-историјских предања из Левча и њихове жанровске особености. *Belief Narrative Genres / Жанрови предања / Жанри преданиј*. Прир. Зоја Карановић и Willem de Vlécourt. Нови Сад: Филозофски факултет, 187–196.
- Марковић, Снежана (2004). *Приповетке и предања из Левча*. Крагујевац: Центар за научна испитивања Српске академије наука и уметности и Универзитета у Крагујевцу, Београд: Чигоја штампа.
- Миладиновић, Михајло (1928). Пожаревачка Морава. *Српски етнографски зборник. Насеља и порекло становништва* 43, 1–673.
- Миљин, Лазар (1985). *Разговори о вери: апологетска читанка*. Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве.
- Никитина, С. Е. (1994). Концепт судбине у руском народном сознанију (на материјалу усно позитических текстова). *Понјатје судбине у контексте разних култура*. Ред. Р. Н. Арутюнова. Москва: „Наука“, 130–136.
- Пајин, Душан (1995). *Отеловљење и искупљење*. Београд: Нолит.
- Пено, Здравко (2002). *Катихизис: основе православне вере*. Никшић: Штампарија Митрополије црногорско-приморске „Св. Василије Острошки“.
- Перић, Драгољуб (2012). Бог и срећа јуначка (веровања у судбину, срећу и вишу силу у Вуковим записима српске усмене епике). *Зборник радова са VI међународног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Књига II – Бог*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 53–72.
- Петровић, Соња (2008). Прича и сећање: неки примери аутобиографског дискурса у фолклорним теренским записима из Србије. *Књижевност и језик* LV(3/4), 339–354.
- Петровић, Соња (2009). Фолклорна предања и казивања у изворима и дискурсу (на примерима традиције о проклетству рода). *Научни састанак слависта у Вукове дане* 38(2), 43–56.
- Петровић, Тања (1997). Природа клетве и њене комуникацијске функције у српском језику. *Српски језик* II(1/2), 87–95.
- Раденковић, Љубинко (2011). Народна предања о одређивању судбине: словенске паралеле. *Жива реч. Зборник у част проф. др Наде Милошевић-Ђорђевић*. Ур. М. Детелић и С. Самарџија. Београд: Балканолошки институт САНУ, Филолошки факултет, 511–534.
- Радуловић, Немања (2013). Одређивање судбине у фолклорним наративима. *Зборник у част Марији Клеут*. Ур. С. Томин, Љ. Пешикан Љуштановић, Н. Пологиња. Нови Сад: Филозофски факултет, 217–239.
- Радуловић, Немања (2014). Предиво као атрибут у наративима о судбини. *Промишљања традиције. Фолклорна и литерарна истраживања*. Ур. Б. Сувајџић и Б. Златковић. Београд: Институт за књижевност и уметност, 247–257.

- Самарџија, Снежана (1997). *Поетика усмених прозних облика*. Београд: Народна књига.
- Самарџија, Снежана (2011). *Облици усмене прозе*. Београд: Службени гласник.
- Самарџија, Снежана (2012). Када Бог крпи opakлију. *Зборник радова са VI међународног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Књига II – Бог*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 11–24.
- СД 1995 – *Славянские древности*. Том 1 (1995). Ред. Н. И. Толстой. Москва: Международные отношения.
- СД 2012 – *Славянские древности*. Том 5 (2012). Ред. Н. И. Толстой. Москва: Международные отношения.
- Седакова, Ирина А. (1994). Балканославянские представления о демонах судьбы: трансформации во времени и в пространстве. *Время в пространстве Балкан. Свидетельства языка*. Ред. И. А. Седакова. Москва: Институт славяноведения и балканистики РАН, 42–63.
- Синани, Данијел (2010). *Народна религија: одабрана поглавља*. Београд: Српски генеалогски центар.
- Сикимић, Биљана (2005). „Тај тешко да гу има по књиге“. *Лицеум* 8, 31–69.
- Сувајџић, Бошко (2012). Убог, небог, бог. *Зборник радова са VI међународног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Књига II – Бог*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 25–37.
- Толстая, Светлана М. (1994). Глаголы судьбы и их корреляты в языке культуры. *Понятие судьбы в контексте разных культур*. Ред. Р. Н. Арутюнова. Москва: „Наука“, 143–147.
- Толстој, Светлана и Љубинко Раденковић (ур.) (2001). *Словенска митологија. Енциклопедијски речник*. Београд: Zepster book world.
- Фролова, Ольга (2010). Семейное и родовое проклятие в книжной и народной культуре. *Диалог поколений в славянской и европской культурной традиции*. Ред. О. В. Белова. Москва: Сэфер, 103–116.
- Христов, Петко (2004). „Нито жив, нито мъртъв“ – социјална „смрт“ у бугарској народној култури. *Кодови словенских култура* 9, 281–288.
- Чажкановић, Веселин (2014). *Из српске религије, митологије и фолклора: изабране студије*. Београд: Evro-Giunti.
- Antonijević, Dragana (2009). Okviri proučavanja ličnih i porodičnih priča o materijalnom gubitku i porazu. *Етноантрополошки проблеми* 4(1), 13–35.
- Bandić, Dušan (2008). *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko: ogledi o narodnoj religiji*. Београд: Ћигоја штампа.
- Deg, Linda (1987). Predanje „verovanje“ u modernom društvu: forma, funkcija i veza sa drugim žanrovima. *Polja* 340, 257–261.
- Liti, Maks (1987). Aspekti Märchen i predanja. *Polja* 340, 238–241.
- Sirovatka, Oldrih (1987). O morfologiji predanja i njegovom katalogiziranju. *Polja* 340, 231–233.

Вера в судьбу в записках из Црљенаца

Јована Дишић

Резюме

В статье рассматривается вера в судьбу на основе материалов, собранных в процессе изучения фольклорной традиции деревни Црљенац (северо-восток Сербии), на примерах фольклорных историй и метатекстуальных комментариев. Здесь показано, что вера в судьбу - не простая система. Она состоит из нескольких различных частей. Прежде всего, судьба как мифологическая фигура существует в разных персонажах и именах (судженица, Бог). Затем, судьба понимается как результат какого-то суждения. В этом смысле существуют три типа судьбы: судьба предопределённая при рождении, приобретённая судьба и унаследованная судьба. В рассказах о предопределённой судьбе, помимо предсказания счастья, мы можем определить ключевые моменты жизни, особенно брак и смерть. Особое внимание уделяется рассказам о семейном проклятии, где проклятие рассматривается как унаследованная судьба. Наконец, приводится пример комбинированной судьбы где два типа судьбы влияют на две ситуации в жизни одного человека. В статье доказанно, что система веры в судьбу имеет прочные корни в устной традиции.

Ключевые слова: судьба, счастье (участь, доля), судженицы, Бог, предание, семейное проклятие, комментарий, Црљенац

МА Јована Дишић
ОШ „Милисав Николић“, Божевац
(истурено одељење Црљенац)
Е-пошта: jovanajovicfsk@gmail.com

Примљено: 2. 3. 2017.
Прихваћено: 22. 2. 2018.